

O'ZMU XABARLARI

ВЕСТИИК НУУЗ

АСТА NUUZ

**MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETI ILMIY JURNALI**

**JURNAL
1997 YILDAN
CHIQA
BOSHLAGAN**

**2023
1/3/1**

**Ijtimoiy-
gumanitar
fanlar turkumi**

Bosh muharrir:

MADJIDOV I.U. – t.f.d., professor.

Bosh muharrir o'rinbosari:

ERGASHOV Y.S. – f-m.f.d., professor.

Tahrir hay'ati:

Sagdullayev A.S. – t.f.d., akademik.

Ashirov A.A. – t.f.d., prof.

Balliyeva R. – t.f.d., prof.

Malikov A.M. – t.f.d., prof.

Yusupova D.Y. – t.f.d., prof.

Murtazayeva R.H. – t.f.d., prof.

Mo'minov A.G. – s.f.d., prof.

Nishonova O.J. – f.f.d., prof.

Abdulayeva N.B. – f.f.d., prof.

Madayeva Sh.O. – f.f.d., prof.

Tuychiyev B.T. – f.f.d., prof.

Utamuradov A. – f.f.n., prof.

Muxammedova D.G. – psix.f.d., prof.

Boltaboyev H. – fil.f.d., prof.

Rahmonov N.A. – fil.f.d., prof.

Shirinova R.X. – fil.f.d., prof.

Siddiqova I.A. – fil.f.d., prof.

Sa'dullayeva N.A. – fil.f.d., dots.

Arustamyan Y.Y. – fil.f.d., dots.

Pardayev Z.A. – fil.f.f.d., PhD.

Mas'ul kotib: **PARDAYEV Z.A.**

TOHKEHT – 2023

MUNDARIJA

Tarix

Akramov D. Sovet boshqaruvi davrida o'qituvchilar tayyorlash tizimi.....	4
G'ulomov I. O'zbekiston SSRda demografik siyosat (1937-yilda o'tkazilgan aholini ro'yxatga olish tadbiri misolida).....	8
Latipov J. Xitoydagi Lyao sulolasining "Shimoliy-janubiy sulolalar" muvozanati shakllanishidagi o'rni.....	11
Nazarova D. Uy muzeylarining shakllanishi va rivoji.....	15
Parmonov Sh. Shahrisabz bekligi Amir Haydar va Amir Nasrullo davrida.....	18
Savriev J. Qosim Shayx Azizon yodgorlik majmuasi qurilishi tarixiga ayrim chizgilar.....	23
Xolikulova X. Imkoniyati cheklangan shaxslarni jamiyatga moslashtirishda nodavlat notijorat tashkilotlarning tutgan o'rni.....	26
Falsafa. Pedagogika. Psixologiya. Metodika. Sotsiologiya. Siyosiy fanlar. Islomshunoslik	
Abdisoatov E. Xorijiy mamlakatlar hududlarida amalga oshirilgan kiberhujumlar tendentsiyasi xususida.....	28
Abdullaeva Sh., Ergasheva M. B.Blum taksonomiyasi asosida pisa tabiiy-ilmiy savodxonlik darajalarini pedagogik jarayonga tatbiq etish.....	31
Alimatova N. Ta'lim sifati va raqobatbardoshlik.....	34
Arapbayeva D. Oiladagi inqirozlar va ularning namoyon bo'lishi.....	38
Axmedov X. Boshqaruv kadrlarini tayyorlash – davr talabi.....	41
Axmedova M. Kredit modul tizimida OTMda tilshunoslik fanlari uchun o'quv topshiriqlarini takomillashtirishning pedagogik, lingvodidaktik zaruriyatlari.....	45
Axmedova U. Ta'lim jarayonida talabalarning kreativlik qobiliyatini loyiha texnologiyasi orqali rivojlantirish samaradorligi.....	48
G'ofirov M. Bo'lajak muhandislarni umumkasbiy tayyorgarligini modulli o'qitish asosida rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari, tamoyillari.....	51
Jo'raqulov F. Mahalliy davlat hokimiyati tizimini isloh etishning demokratik xususiyatlari va milliy jihatlari.....	54
Zarifbaeva Sh. Global axborot-psixologik xavfsizlik texnologiyalarining nazariy-metodologik asoslari.....	59
Ikramova D., Avazmetova I. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'sishi va rivojlanish davrlari.....	63
Имомов М. Влияние факторов окружающей среды на качество жизни и здоровье студенческой молодежи.....	66
Kambarov A., Jabbarov Z. Globallashtirish sharoitlarida biologik (bakteriologik) qurollarning shikastlovchi ta'siri va oqibatlarini.....	69
Olimova F. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim orqali ijodiy faoliyatga tayyorlash tizimi.....	72
Karimov B. Integrativ uzviylik - bo'lajak mutaxassislarni normativ-metrologik vakolatini shakllantirish omili.....	75
Karimov F. O'rta yoshdagi 45-60 yoshli erkaklar uchun jismoniy tayyorgarlikni hisobga olgan holda sog'lomlashtiruvchi mashqlar jamlanmasini ishlab chiqish.....	77
Karimova K. Boshlang'ich sinf matematika darslarida palindrom sonlar bilan ishlash.....	80
Kenjayev Z. Turmush tarzi: yoshlarning siyosiy faolligi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish istiqbollari.....	83
Qarshiboeva G. Suitsidentlar shaxsini o'rganish usullari.....	86
Qurbonova Z. Globallashtirish sharoitida talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi tizimini takomillashtirishda Mahmud az-Zamaxshariy ta'limotidan foydalanish ("Atvoq uz-zahab fi-l-mavoi'z va-l-xutab" asari misolida).....	89
Mavlonova N. Fizikani o'qitishda kompetentli yondashuv asosida integratsiyasini amalga oshirish.....	92
Mo'minova A. Malakali gimbolchilarda to'p otish aniqligi va uni ta'minlovchi asosiy koordinatsion qobiliyatlarni shakllantirish tajribasi.....	95
Musoyeva A. The significance of research competence for pre-service and in-service teacher educators.....	99
Muxiddinova N. Modul-kredit tizimi sharoitida bo'lajak pedagoglarni kasbiy kompetentligini shakllantirishning ahamiyati.....	102
Navruzov R., Jabbarov Z., Iminjanov M. Geografik axborot tizimlarini qurolli kuchlarda qo'llash istiqbollari.....	105
Negova F. ESP is a learner-centered approach to teaching english as a foreign or second language.....	109
Nematova D. Turkiyada aholini kambag'allik darajasiga tushib qolmasligi uchun qilinadigan chora tadbirlar.....	112
Nosirova D. Talabalarining kasbiy kompetentligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish.....	115
Nurullayeva Sh. Muammoli ta'lim texnologiyalaridan boshlang'ich ta'lim jarayonida foydalanish imkoniyatlari.....	119
Olimjonova S. The ways of developing speaking skills for elementary level.....	122
Otaqulov O., Nasriddinov O., Isomiddinova O. O'quv jarayonida Maple dasturidan foydalanib, Bernulli tenglamasini yechish.....	125
Ravshanov L. Komandirlarda ijobiy imij shakllanishining ijtimoiy-psixologik determinantlari.....	128
Rajapova E. Yangi O'zbekistonda yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishning milliy-hududiy xususiyatlari.....	131
Raupova M. Bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirishning pedagogik asoslari.....	134
Raximova G. Boshlang'ich ta'limda matematik va tabiiy fanlar ta'limi sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqot(TIMSS).....	137
Raxmatillaev M., Roziboev M. Sport o'yinlari fakulteti umumiy bosqich talabalarining gimbol sport turi bo'yicha jismoniy texnik-taktik tayyorgarlik darajasini tekshirish.....	140
Ruzmetova M. Biznes ingliz tilini o'qitishda kommunikativ-kognitiv hamda kommunikativ-kumulyativ metodlar tadbiri.....	143
Sadikova U. Amaliyotchi psixologlarning kasbiy kompetensiyasining yoritilishi.....	146
Sayfilloyev A., Sayfilloyeva Sh. Improving the methodology of primary school students' mastery activities.....	149
Salomova G. Bo'g'imli qisqartmalar ingliz va o'zbek tillari misolida.....	153
Султонова С. Особенности коммуникативного подхода к работе с текстом на уроках русского языка как иностранного в узбекских группах.....	156
Tagaymuratova G. Bioetika va deontologiya masalalari kecha va bugun.....	160

To'rayev R. Web dasturlashni o'rgatuvchi elektron muhitni yaratish bosqichlari.....	164
To'rahonova B. Bo'lajak pedagog-psihologlarni kasbiy tayyorlashda ma'naviy-axloqiy tarbiya tamoyillari	167
Turgunova N. Yoshlarga oid davlat siyosatining ilmiy-nazariy asoslari.....	170
Tursunov A. Harakatli o'yinlarni kelib chiqishi tarixi, turkumlari va pedagogik ahamiyati	173
Umarjonov S. "Ishoralar va tanbehlar" asariga Fahridin Roziyning sharhi.....	176
O'rinova D. Chet tilini o'qitishda zamonaviy pedagogik metodlar va o'yinli platformalardan unumli foydalanish.....	180
Usmonova M., Abdubannonova N. O'quvchilarida kreativ qobiliyatni rivojlantirishning didaktik asoslari.....	184
Xakimov A. Covid-19 infeksiyasi oqibatlari va gerontologik muammolar.....	187
Xalikova L. Ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar vositasida talabalarning dunyoqarashini rivojlantirish usullari.....	190
Xasanova G. Oliy ta'lim muassasasi o'qituvchilarining pedagogik qobiliyatini shakllantirishning metodologik asoslari.....	193
Xasanova M. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kompozitsiya qonuniyatlarini o'qitish mazmunining asosiy komponentlari.....	196
Xurramov A. Ta'limda raqamli texnologiyalar.....	199
Hamidova D. Maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqa va o'yin faoliyati orqali insonparvarlik xususiyatlarini tarbiyalash yo'llari	203
Shakarboeva Sh. Bo'lg'usi o'qituvchi faoliyatiga xos bo'lgan kasbiy psixologik xususiyatlari.....	206
Shivoqova M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiat va ilm-fan markazlari orqali kongnitiv qiziqishlarni rivojlantirish.....	209
Shodiyeva G. Talabalarning tabiiy geografiyaga oid kompetentligini rivojlantirish modeli	212
Shomirzayev Sh. Zamonaviy sharoitda talaba-kursantlarning pedagogik jarayoniga ijtimoiy moslashuv.....	216
Shonazarov J. Davlat xizmatchisining axloqiy qiyofasi.....	219
Shohobutdinova D. Komizmning falsafiy talqini.....	222
Эпнаев Д. Секуляризация – как залог баланса светскости и религиозности.....	224
Yusupova Sh. Chet tilini onlayn kurslardan foydalanib, o'qitishda Swot-tahlil metodini loyihalashtirish.....	228
Filologiya	
Abdurahmonov X. O'zbek tilshunosligi tarixida mavhum otlarning o'rganilishi va ularning ahamiyati	231
Amirova Sh. Maqol – nutq birligi sifatida	234
Artikov A. The problem of economy of linguistic means in the uzbek language	237
Atabekova F. The concept of realia in linguistics and translation theory	240
Ашуров М. Универсальная концептуальная семантика «компаратив» и ее вербализаторы в языках разных систем	243
Begmatova R. Nemis va o'zbek madaniyatlararo muloqotda kooperatsiyaga erishishda ko'z aloqasi taktikasidan foydalanish zarurati.....	246
Boborajabov E. O'zbekistonda sport siyosati va bu borada mustaqillik yillarida amalga oshirilgan ishlar	249
Бурибекова Ш. Особенности взглядов европейских ученых на развитие жанра журналистского расследования.....	252
Ganiyeva Sh. Leksik va sintaktik frazeologizmlar	255
Ismatullayeva I. Kontsept tushunchasining hozirgi zamon lingvistikasidagi o'rni	258
Калниязов Е. Лингвокультурологические особенности гостеприимства в английской и русской паремиологической картине мира.....	261
Juraeva N., Qodirberganova Sh. O'zbek tilidagi otli birikmalarning formal modellarini ishlab chiqishning nazariy va amaliy asoslari	265
Mahmudova Z. The process of borrowing and its influence on the development of the language	269
Murodova D. Kuper hindulari kupershunoslar talqinida	272
Narxodjayeva X. Rasmiy muloqot matnida intensiyaning ifodalanish usullari.....	277
Rustamova X. Meri Oliver ijodida ruhiy va jismoniy iztirob in'ikosi	281
Salomova G. Bo'g'imli qisqartmalar ingliz va o'zbek tillari misolida	284
Safarova F. O'zbek tilida ba'zi gastronomik nomlarning tarixiy va semantik qatlami.....	287
Tulyaganova N., Yusupova Sh. Types of literary and non-literary vocabulary of the english and uzbek languages	290
Hayotova D. Konsept va tushuncha munosabati.....	293
Xasanova F. Tilshunoslikda sotsiolingvistik omillar o'rganilishining ilmiy-nazariy asoslari	295
Xonkeldiyeva G. O'zbek tilshunosligida kelishik kategoriyasining o'rganilishi masalasi	298
Xudoyev S. Topishmoq matnining sintaktik xususiyatlari (o'zbek-nemis topishmoqlari misolida)	301
Xusainova Z. Bpe algoritmi asosida tokenizatsiya jarayonini amalga oshirish	304
Choriyeva M. Leksik-semantik maydonda "g'urur" modelining ifodalanishi.....	307
Ergashev A. Saidbek Hasanovning hayot yo'li va faoliyati.....	310
Yakhshiboyeva N. The essence of tourist terminology in french	314

UDK: 331.226:572(575. 1)

Sharofiddin PARMONOV,
O'zMU magistranti
E-mail: parmonovsharofiddin96@gmail.com

t.f.n.dots. N.Buranova taqrizi asosida

SHAKHRISABZ BEKLIK DURING THE PERIOD OF AMIR HAYDAR AND AMIR NASRULLO.

Annotation

In this article is illuminated the period from the beginning of the XIX to the 60s of the XIX century that is, the emirs of Bukhara the failure of Shahrissabz beklilik to the emirate of Bukhara during the reign of Amir Haydar causes of wars in the middle, upheavals by Amir Haydar Shahrissabz solo book titles and ranks given to the principals and the ascendancy of Amir Nasrullah and the princes of Shahrissabz, results of the 30-year war between, Amir Nasrullah military campaigns military reforms Shahrissabz beklilik's marriage to Kenagas Ayim, the course of political processes.

Key words: Emirate of Bukhara, Shahrissabz beggi, Kitob beggi, mangits, kenagas, barlos, political relations

ШАХРИСАБЗ-БЕЙ ВО ВРЕМЕНА ПРАВЛЕНИЯ АМИРА ХАЙДАРА И АМИРА НАСРУЛЛЫ

Аннотация

В данной статье освещаются исторические события в период начала XIX века по 60-е годы, то есть эмиров Бухары: причины неподчинения бекства Шахрисабза Бухарскому эмирату в период правления Амира Хайдара, войны и восстания; титулы и должности, данный Шахрисабзкому, Яккабогскому и Китабскому бекствам со стороны Амира Хайдара; восшествие на престол Амира Насруллоха, итоги 30-летней войны с беями Шахрисабза, военные походы Амира Насруллы, военные реформы, подчинение Шахрисабзского бекства, женитьба на Кенегасойим и другие политические процессы.

Ключевые слова: Бухарский эмират, Шахрисабзское бекство, Китаб бекство, мангыты, кенегасы, барлосы политические связи.

SHAHRISSABZ BEKLIKI AMIR HAYDAR VA AMIR NASRULLO DAVRIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada XIX asr boshlaridan XIX asrning 60-yillarigacha bo'lgan davr ya'ni Buxoro amirlari: Amir Haydar davrida Shahrissabz bekliligining Buxoro amirligiga bo'yusummasligi sabablari, o'rtadagi urushlar, qo'zg'alonlar, Amir Haydar tomonidan Shahrissabz Yakkabog' Kitob bekliliklariga berilgan unvon va mansablar va Amir Nasrullohning taxtga chiqishi va Shahrissabz beklari o'rtasidagi 30 yillik urush natijalari, Amir Nasrullohning harbiy yurushlari harbiy islohotlari Shahrissabz beklilig bo'yosondirishi Kenagas oyimga uylanishi siyosiy jarayonlarni kechishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Buxoro amirligi, Shahrissabz bekligi, Kitob bekligi, mang'itlar, kenagaslar, barloslar siyosiy aloqalar

Kirish. Bugungi kunda yangi O'zbekiston – Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish, inson manfaati va erkinliklarini ta'minlash maqsadida keng miqyosli islohotlar izchil davom ettirilmoqda. "Milliy o'zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o'rganish, bu borada ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlari faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlashimiz lozim"[1]. Tarix ilmi umuminsoniy qadriyatlar ichida eng asosiysidir. Vatanimiz tarixi va madaniyatida katta o'rin tutuvchi Shayboniyxon hukmronligi davrini o'rganish, o'sha davr voqea-hodisalarini, davlat negizini tashkil etgan boshqaruv tizimini haqqoniy o'rganish bugungi tarix fanining dolzarb mavzularidan hisoblanadi.

O'zbekistonning qadimiy tarixiy-madaniy tumanlaridan biri Shahrissabzda XIX asrda yuz bergan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlari o'rganish tarix fanida nisbatan tadqiq qilinmagan masalalar sirasiga kiradi. Zero, Birinchi Prezidentimiz ta'бири bilan aytganda, «Xech shubhasiz, Qashqadaryo vohasining naqadar katta tarixiy va madaniy me'rosiga ega ekani haqida gapirishimiz albatta o'rinlidir. Bugun bu haqiqatni nafaqat Markaziy Osiyo mintaqasi, balki butun dunyo tan olmoqda». Ushbu davrda Shahrissabz bekligi Buxoro amirligining iqtisodiy, siyosiy hayotida katta o'rin tutgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ushbu maqolada XIX asrboshlaridan XIX asrning 60-yillarigacha bo'lgan davr

bag'ishlangan tadqiqotlarni uch guruhga bo'lib tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Birinchi guruhni Rossiya imperiyasi harbiylari, sayyohlar, sharqshunolar va boshqa soha vakillari tomonidan yozilgan estaliklar, XIX-XX asr boshlarida chop etilgan turli adabiyotlar tashkil qiladi. Ikkinchi guruhga sovet hukmronligi davrida mavzuga oid chop etilgan adabiyotlar kiradi. Uchinchi guruh mustaqillik yillarida nashr etilgan adabiyotlar, amalga oshirilgan tadqiqotlardan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzu tarixshunosligiga oid keyingi davr tadqiqotlarida, xususan, A.X.Hamroyev, O.D.Chexovich, M.A.Abduraimov, A.Madjlisovlarning nashrlarida yozma manbalar va arxiv xujjatlari tahlil qilinib, XIX-XX asr boshlarida Buxoro amirligi bekliliklarining yer-suv munosabatlari T.G.Tuxtametov, B.I.Iskandarov, A.R.Muhammadjonov, T.Ne'matov, A.M.Aminov, N.A.Xalifin, N.A.Kislyakov, I.K.Xidoyatov, B.X.Karmishyeva, G.Yu.Astanova va boshqa olimlarning asarlarida esa iqtisodiy taraqqiyot darajasi, Rossiya—Buxoro munosabatlari, savdo iqtisodiy aloqalar, xo'jalik turlari, etnik tarkibi, aholining voha xududlari bo'ylab joylashuvi va ijtimoiy-siyosiy munosabatlari tarixining turli jihatlari o'z aksini topgan. 1942 yilda M.Ye. Masson va G.A.Pugachenkovalar Shahrissabz va Kitob tarixiy topografiyasiga oid ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirganlar. 1948 yilda esa O.A.Suxareva Shahrissabzda etnografik tadqiqotlar olib borgan. Qashqadaryo vohasidagi arxeologik

tadqiqotlar o'tgan asrning 50-yillaridan keng ko'lamli o'rganilib, 1963 yilda ToshDUning Kesh arxeologiktopografik ekspeditsiyasi (KATE) tashkil etiladi. Shu o'rinda M.Ye.Masson, G.A.Pugachenkova, O.A.Suxareva,

Tahlil va natija.

V.L.Voronina, M.K.Raximov, Ye.M.Pyeshereva, L.Yu.Mankovskaya, T.Abdullayev, N.I.Krashennikova, G.Ya.Dryesvyanskaya Z.I.Umanova va boshqalarning bu davrga oid tadqiqotlarini alohida ta'kidlab o'tish joiz.

Buxoro amirlari hukmronlik yillarida beklilik qilgan kenagaslar

Mang'it amirlari	Hukmronlik yillari	Shahrisabz beklari
Amir Haydar	(1800-1826)	Niyozali- Sodiqboy
Amir Husayn	(1826)	Doniyol otaliq
Amir Umarxon	(1826)	Doniyol otaliq
Amir Nasrulloh	(1827-1860)	Doniyol otaliq- Xo'jaqli parvonachi- Ashirgulibiv- Iskandarbiy- Olloyorbek

Amir Haydar (1778-1826) mang'itlardan bo'lgan Buxoro amiri. Uning hukmronlik yillarida mamlakatda notinchlik hukm suradi, ya'ni markaz va viloyatlar hamda kechagina viloyat maqomida bo'lgan, lekin endilikda alohida siyosiy birlik - xonlikka aylangan Xiva va Qo'qon bilan qarama-qarshiliklar avjiga chiqadi va mamlakatda har 3-6 oyda uzluksiz ichki urushlar va qo'zg'olonlar bo'lib turgan. Miyonkol, Shahrisabz, Karki, Marvdagi mahalliy kuchlar yana o'z boshimchalik qila boshlaganlar. Amir Haydar davrida (1800-1826) Shahrisabz bekligi va Buxoro amirligi o'rtasidagi munosabatlar yana keskinlashdi. Shu davrda Shahrisabzda Niyozali hokim bo'lib, garchi Buxoro amirligiga tobe bo'lsada mustaqillik uchun harakatlar qilib turgan. Oqibatda Amir Haydar Shahrisabz bekligining mustaqil siyosat yuritishi bilan murosa qilishga majbur bo'ladi. Buxoroning mintaqadagi siyosiy ta'sirini kamaytirishga intilib kelgan Qo'qon hukmdorlari ham amirlikdagi separatistik kuchlar bilan hamkorlik qilishga intilib kelardi. Xususan XIX asr boshlarida Shahrisabz bilan Qo'qon xonligi o'rtasidagi siyosiy aloqalar mustahkamlandi. Shahrisabz hokimi Niyozali Buxoro amirligi bilan bo'lgan urushda yengilgach, Qo'qon xoni Umarxon huzuridan panoh topgani [2] ham bu munosabatlarning mohiyatidan darak berib turibdi. Shahrisabz-Qo'qon aloqalari Qo'qon xonligi va Buxoro amirligi o'rtasidagi siyosiy raqobatning kuchayishiga olib kelardi.

Niyozali xam olamdan utgach, uning o'miga o'g'li Sodiqboy Shahrisabz hokimi bo'ladi, Amir Haydar kenagaslar bilan aloqani mustahkam ushlab turish uchun Sodiqboyning qizini nikohiga so'raydi. Lekin bu nikoh uzoq davom etmaydi. Shahvatparast amir Haydar Shahrisabz hokimi Sodiqboyning qizini taloq qo'yadi. Bu amirning hayotida bot-bot takrorlanadigan voqea edi. Bu ish kenagaslarni g'azabga mindirib, xalqning izzat-nafsiga tegadi va ular amirga bo'yusunmaslik yo'lini tutadilar [3].

Keyinchalik, Amir Haydar Shahrisabz, Kitob va Yakkabog' bekliliklariga nisbatan siyosiy murosa yo'lini tanladi, mahalliy beklarga odatga, saroy amaldorlariga beriladigan unvonlar tortiq etildi. Masalan Yakkabog' hokimlariga Buxoroning 15 pog'onali oliy amallar ierarxiyasida 7-o'rinda turgan To'qsoba unvoni, Shahrisabz beklariga esa eng oliy Otaliq unvoni berilgan edi[4]. Amir

Haydar hukmronligining dastlabki yillarida Qo'qon xonligi bilan bo'lgan urushda ko'rsatgan yordami uchun Shahrisabz viloyatining mahalliy hokimi Doniyor valloma Niyozali o'g'liga (Doniyol otaliqqa) viloyatni mulk sifatida taqdim etgan[5]. Natijada, Shahrisabz vohasi 1856-yilga qadar yarim mustaqil boshqaruvni o'z qo'lida saqlab qolgan edi. Lekin Shahrisabz bekligi va Buxoro amirligi o'rtasidagi siyosiy nizolarni butunlay bartaraf etishga Buxoro amirlari siyosiy jihatdan ojiz bo'lib keldilar. 1821-1825-yillarda Miyonqolda bo'lib o'tgan xitoy qipchoqlar qo'zg'oloni vaqtida Shahrisabzliklar qo'zg'olonchilar tarafida bo'lganligi bu siyosiy nizolarni tub ildizlari chuqur ekanligini ko'rsatib berdi.

Nasrulloh otasi Amir Haydar hamda birodarlari Husayn va Umarxonlar hukmronligi davrida Qarshida hokimlik qilgan. Amir Haydar vafoti (1826 yil 6-oktyabr)dan so'ng hokimiyat uchun kechgan keskin kurashlarda birodarlari Amir Husayn (1797-1826) va Amir Umarxon (1810-1829) hamda boshqa ukalari ustidan g'olib kelib, 1827 yil aprel oyining boshlarida 21 yoshida Buxoro amirligi taxtiga o'tiradi. Tarixchi olim Mirzo Abdulazim Somiyning fikricha, Buxoro amirlig taxtini egallashda Nasrulloxonga otasining vaziri bo'lgan Muhammad Hakimbiy qushbegi katta yordam ko'rsatgan[6]. U Buxoroni qamal qilib turgan Nasrulloxon qoshinlariga shaxar darvozasini ochib beradi. Buxoro amirlari ichida o'z shafqatsizligi bilan mashhur bo'lgan, "Qassob Amir nomi bilan tarixda qolgan Amir Nasrullo (1806-1860) o'z hukmronligi davrida (1827-1860) Shahrisabz vohasini qayta tobe etish uchun muntazam hujumlar uyushtirib turdi. Bu davrda Shahrisabz yaqinidagi bir nechta qishloqlarda mudofaa qo'rg'onlari barpo etildi va ularga Buxoro sarbozlari joylashtirildi. Shahrisabz va Kitobga uyushtirilib turiladigan hujumlarda bu qo'rg'onlar tayanch istehkom vazifasini bajargan. Shu sababli ham shahrisabzliklar bu qo'rg'onlarga tez-tez hujum qilib, ularni buzib tashlashga intilganlar. Amir Nasrulloh Buxoro taxtiga o'tirganining uchinchi yili, ya'ni 1828-yilda Shahrisabzga qarab katta qo'shin tortadi, maqsad Chiroqchi qo'rg'onini Shahrisabzdan ayirib olish lozim bo'lgan.

Bu xabarni eshitib Shaxrisabz begi lashkarlarni jam qilib, Chiroqchi shahrida Amir Nasrullohning yo'lini to'sadi.

Doniyo otaliq odam jo'natib ukasi Kitob begi Fozilbekni xam lashkari bilan Chiroqchiga chaqirib olib, uch kun muhura qiladi. Natija chiqara olmagach, sulh tuzishib har ikki qo'shin o'z yurtiga qaytib ketadi.

Demak, 1828 yilda Kitobda Doniyo otaliqning ukasi Fozilbek bek bo'lgan. 1829-yili katta qo'shin bilan Shahrisabz ustiga yurish qiladi. Bu gal Doniyo otaliq Nasrullaxon qo'shinlarini Kitob chegarasidagi Beshterak mavzesida qarshi oladi. Ularning orasida qattiq jang bo'ladi. Bu manzil Kitob shahridan bir yarim tosh beri deb ko'rsatiladi. Nasrullaxon ko'p jang qilgandan so'ng Pistaxon qal'asini to'pga tutadi. U paytda Doniyo otaliq Kitobdan yarim tosh beridagi sayidlar mozori mavzeyini lashkargoh qilib jangni borishini kuzatib turadi, jang qizib turgan bir vaqtda o'sha vaqtda Kitob hokimi bo'lgan Do'st Muhammad Dodho Doniyo otaliqdan dilgir bo'lib Amir Nasrullonning oldiga borib mulozamatlik qiladi. Bu fitna qimmatga tushadi. Do'st Muhammad Dodho ko'radiki jang shu zaylda kechsa kenagaslar xonadoni oyoq osti bo'lib uning zarari o'ziga ham tegadi. Amir Nasrullodan kutilgan yaxshilik chiqmasligiga ishonib yana Doniyo otaliq huzuriga qaytadi. Beklik kuchlarini qayta birlashganini ko'rib Amir Nasrullo bir qancha qishloqlarni talab otaliqqa sulh taklif qiladi. Otaliq ham sulhga rozi bo'lib yovlashgan ikki qo'shin ikki tomonga qaytadi[7].

Amir Nasrullo 1831-yili yana kuch yig'ib beklik ustiga keladi. Bu gal u bekliklar tevarigidagi kichik qo'rg'onlarni o'ziga bo'ysindirishni maqul ko'radi. Bu yurishda Amir Nasrullo Duoba, Obikanda qo'rg'onlari va Temirchi mavzesini egallaydi. Vaziyat keskinlashganini hisobga olib Doniyo otaliq elchi yuborib sulh tuzish taklifini qo'yadi. Amir Nasrullo sulhga rozi bo'lib yovlashgan ikki qo'shin ikki tomonga qaytadi.

1835-yilda Amir Nasrullo kuchayib Shahrisabz bekligiga yurish qilish maqsadida Nurota yo'li bilan Samarqandga keladi. Ular tog' yo'li orqali Omonqo'tonning Qizil To'riq mavzeyi orqali Shohak va Toytemirdan tushib Rajongizga qo'nadi. (Rajongiz – Varganza qishlog'i, Shanbe qo'rg'onidan ko'chirilgan buxoroliklar bo'lib, ular Shahrisabz bekligini tan olmay to'lovlarini Buxoroga to'lagan) Ertasiga bu mavzedan ko'chib Xayrobod qishlog'iga joylashadilar. Xayrobod qishlog'i Kitobning kunchiqar sharqiy qismida bo'lib tong o'tar vaqtda qo'shin orqa qismi bilan quyoshga qarasa jang qilish oson kechishini hisobga olgan. Bu yurishdan ham Amir Nasrullo kerakli natija chiqarolmay Buxoroga qaytadi. 1838-yilda Ingilizlar Afg'onistonga bostirib kiradi. Afg'oniston amiri Do'st Muhammadxon qochib panox istab yaqinlari bilan Buxoro Amiri Nasrullo huzuriga boradi. Amir Nasrullo Do'st Muhammadxondan yuz o'giradi. Afg'onistonning sobiq amiri Do'st Muhammadxon odamlari bilan Shahrisabzga keladi. Doniyo otaliq voqealardan xabardor bo'lsa ham Amir Nasrullodan cho'chimay Do'st Muhammadxonni qabul qilib, Kitob bekligidan ajratilgan manzilga mehmon qilishadi. Do'st Muhammadxon yurtiga qaytib 1843- yilda yana Afg'oniston taxtiga o'tiradi. Shahrisabz begi Doniyo otaliq 1840-yilda olamdan o'tadi. U olamdan o'tar vaqtda kenagaslarni yakdil bo'lishga chaqiradi va Bobododxoga Kitobni Xo'jaquli parvonachiga Shahrisabzni farzandi Iskandarbek nomidan idora qilishni nasixat qiladi. Doniyo otaliq vafot etganda Iskandarbek 12 yoshda qizi Fotima (Kenagaxonim) esa 7 yoshda bo'lgan.

Muhammad Hakimxon To'raning "Muntaxab at tavorix" asarida 1840-yip Doniyo otaliq vafotidan so'ng uning vasiyatiga ko'ra Oq saroy imorati ostida Xo'jaqulibiy parvonachi Shahrisabz amiri mansabiga o'tqazilgan, Kitobga esa jiyani ukasi Do'st Muhammadning o'g'li Bobobek dodxoh hokim qilib ta'yinlanadilar. Ko'p o'tmasdan akakular o'rtasida Shahrisabzda o'z ta'sirini kuchaytirish uchun kurash boshlanadi. 1846-yilda Shahrisabzga 6 yil hokimlik

qilgach, Xo'jaqulibiy vafot etadi. Uning vafotidan keyin Shahrisabzga o'g'li Ashirqulibiy, Kitobga esa Doniyo otaliqning o'g'li Iskandarbiy hokim bo'lib qolishadi. Tez orada Iskandarbiy Shahrisabzni Ashirqulibiy qo'lidan tortib oladi. Iskandarbiy o'z otasi singari Buxoro amirligiga bo'ysunmaslik siyosatini olib boradi. Uning bu siyosatini separatistik kayfiyatga moyil ayrim hokimlar va saroy amaldorlari qo'llab-quvvatlaydi. Sababi Buxoro amirligining kuchsizlanishi ularning ayni muddaosi edi. Buning ustiga, Shahrisabz va Kitobdagi markaziy hokimiyatga bo'ysunmaslik mayllari amirlikning Hisor va Balx viloyatlariga ham tarqalib ulgurgan edi.

Xullas, Shahrisabz viloyati amirlik hududidagi muxolifat markaziga aylanib, viloyat hokimi Iskandar vallamiyning separatistik kayfiyati Buxoro davlatini birlashtirish va markazlashtirish uchun izchil siyosat yuritayotgan Amir Nasrullohning niyatlariga to'g'anoq bo'lgan. Amir Nasrullohning kenagaslarga qarshi olib borgan siyosati natijasida shu urug'ga mansub bo'lgan aholining bir qismi boshqa joylarga ko'chishga majbur bo'lgan. Iskandar vallamiyning separatistik harakatlarini hatto qo'shni Qo'qon xonligi faol qo'llab-quvvatlab turgan. Qo'qon xonligi hukmdorlari Buxoro amirligi kuchsizlanib, u mustaqil bir nechta mulklarga bo'linib ketishi tarafdori bo'lishgan.

Iskandar vallamiy hokimlik qilgan yillar ham Amir Nasrullohning Shahrisabz ustiga ko'plab yurishlari davom etishi bilan xarakterlanadi. Amir Nasrulloh 20 yil mobaynida Shahrisabz ustiga 32 marta harbiy yurish qilib, nihoyat, 1856-yili Shahrisabzni uzil-kesil egallagan. Ba'zi bir manbalarda, Amir Nasrulloh Shahrisabzni egallashda o'zining piri Shayx Muhammad Husayn Alaviy Buxoriyning ruhi madadiga tayangan deyiladi.

Shahrisabzga qilingan harbiy yurishlar ichida 1827, 1844, 1856-yillardagi yurishlar alohida ajralib turadi. Bu yurishlar natijasida Shahrisabz 1856-yili uzil-kesil Buxoroga qayta bo'ysundirilgan. Buxoro amirligini Mang'itlar o'zbek sulolasi rasmiy ravishda boshqarishga kirishgandan so'ng roppa-rosa 100 yil o'tgach, Shahrisabz vohasi amirlik hududining ajralmas qismi bo'lib qolgan.

Shahrisabz markaziy hokimiyatga bo'ysungach, u sulh ramzi sifatida va Shahrisabz kenagaslari o'rtasida katta nufuzga ega vallamiylar bilan qarindoshlik aloqalarini o'rnatib, ushbu qarindoshlik rishtalarini Shahrisabzni o'z davlatining ajralmas qismi sifatida ushlab turish maqsadida mahalliy hokim Iskandar Vallomaning (valine'matning) Yoqubbiyga turmushga chiqqan singlisi Kenagas oyinga uylangan. Biroq Amir Nasrullohning bu tavakkalchiligi keyinchalik o'ziga qimmatga tushgan. Pirovardida u o'zining yangi qarindoshlari fitnasi natijasida halok bo'lgan.

Amir Nasrulloh endi qaynog'asi bo'lmish Iskandar vallamiyni butun oilasi a'zolari va yaqinlari bilan birga Buxoroga jo'natgan. Iskandar vallamiyga Buxoro shahrida kattakon hovli va ikki bog' tortiq qilgan hamda uni Qorako'l tumaniga hokim qilib tayinlagan. Yoqubbiyni esa Chorjo'y viloyatiga badarg'a qildirgan.

Amir Nasulloh Shahrisabz vohasini qo'lga kiritgandan so'ng Shahrisabzga Abduholiqbek (keyinchalik Olloyorbek), Kitobga Olloyorbek (keyinchalik Hamidxo'ja va Fayzibiy), Yakkabog'ga Homidxo'ja kabi beklar hokim qilib tayinlanishadi. Bu davrda Buxoro va Shahrisabz munosabatlarida harbiy omillar yetakchi o'rin tutgani bois, Amir Nasrullohning harbiy islohotlariga qisqacha to'xtalib o'tish zarur.

Amir Nasrullo o'z hokimiyatini mustahkamlash, yirik o'zbek urug'lari boshliqlarining siyosiy mavqei pasaytirish uchun Buxoro amirlari orasida birinchi bo'lib piyoda askarlardan iborat sarbozlar va to'pchilardan iborat muntazam qo'shin tuzdi. Qo'shin tuzilgan dastlabki davrda sarbozlar 800

kishini, to'pchilar esa 250 kishidan ortig'roq bo'lgan. Ular uchun mahsus kiyim-bosh ham joriy qilindi. Bu masalaning ahamiyatli jihati shundaki, Buxoroning muntazam qo'shini tarkibini Xiva xonligi orqali Buxoroga keltirilgan rus va fors qullari tashkil etgan. Bu ham Amir Nasrullohning yirik o'zbek qabilalari etakchilari orasida siyosiy tayanchi kam bo'lganligidan dalolat beradi. Amir Nasrullohning davlat rahbari sifatidagi salohiyati, uning axloqi masalasida Ahmad Donish xam keskin tanqidiy fikrlar bildirib o'tgani ma'lum[8]. Bu ma'lumotlarga Nasrulloh hukmronligi davrida amirlikka tashrif buyurgan xorijlik sayyohlarning fikrlari hamohangdir. ma'lumki, Amir Nasrulloh hukmronligi yillarida amirlikka ingliz, rus elchilari ko'plab tashrif buyurgan. Ular ichida ingliz zobiti A.Berns, rus josuslari, sayyohlari P.I.Demezov, Vitkevich, N.Xanikov va boshqalar Buxoro amirligida davlat boshqaruvi, markaziy hukumat va amaldorlar faoliyati, amirlikning ma'muriy tizimi masalalariga keng to'xtalib o'tganlar[9].

Ularning Amir Nasrullohga hukmdor sifatida bergan baholari ham e'tiborlidir. Xususan, 1835 yilda Buxoroda bo'lgan rus sayyohi Vitkevich amir Nasrullohning faoliyatiga to'xtalib, uning nomigagina amir yoki podsho ekanligini, asosiy davlat ishlari qo'shbegi Hakimbiy tomonidan boshqarilishini qayd etadi. Hakimbiy u uddaburon, birorta ham ishini amirgacha yetkazmasdan o'zi bajaradigan, davlatni boshqarishda nimani xohlasi shuni qiladigan, amirlikdagi eng davlatmand, xattoki amirdan ham boy va amir qarshilik qila olmaydigan kishi sifatida ta'riflaydi. Bu fikmi butun umrini O'rta Osiyo haqida ma'lumot to'plashga bag'ishlagan G.O.Gens ham qo'llab-quvvatlagan holda, buxoroliklar amir va uning boshqaruvidan norozi ekanligi, soliqlar ikki martalab yig'ilayotganligi, davlat boshqaruvi haqida bosh qotirish amir Nasrullohning xayoliga ham kemayotganligini 1840 yilning yozida Buxorodan jo'nashi oldidan qayd qilib o'tgan. G.O.Gensning amir haqidagi yuqoridagi xulosasi bayon qilingan paytdan keyin ham Amir Nasrulloh yana yigirma yil mamlakatni boshqarib, har yili Shahrisabz va Qo'qon ustiga yurishlar uyushtirib turdi. Lekin Nasrullosh Buxoro taxtiga o'tirgan yili durryoga kelgan mashhur tarixchi va davlat arbobi Ahmad Donishning yozishicha Amir Nasrulloh, vazmin va qo'rqmas, qattiqo'l va zukko hukmdor edi. U o'z hukmronligi davrida el va ulusda fitna chitsarishda nom qozongan, markaziy hokimiyatga qarshi turgan qabilalarning turli isyonlarida qatnashgan yoki ilgari amirlarga nisbatan ko'rnamaklik qilganlarning barchasini jazoladi va yo'q qildi. O'z tarafdorlariga esa ko'p yaxshiliklar qildi va mehribonlik ko'rsatdi. Uning mulklari kengaygan. Qo'qondan Shahrisabzgacha bo'lgan butun mamlakatlar unga bo'ysunga. O'z davrida ayrim mang'it amirlarning kaltabin siyosatini keskin tanqid qilgan mang'itlar sulolasi to'g'risida tarixiy risola yozib, ushbu risolasida Doniyolbiy otaliqdan boshlab to Amir Abdulahatgacha bo'lgan 8 ta mang'it amirlar to'g'risida batafsil so'z yuritgan, rost so'z va haqiqatni har qanday sharoitda har qanday shaxsga nisbatan aytgan, adolatparvarlik g'oyalari va xolisligi tamoyiliga o'z tarixiy

asarlarida ham qat'iy amal qilgan Ahmad Donishning Amir Nasrulloh haqidagi mulohazalari bugungi kitobxonni chuqur o'ylatadi, zero, Ahmad Donishning bu so'zlari ko'pchilik tomonidan "qonxo'r va shafqatsiz" deb baholangan va hanuz baholanayotgan unga yopishtirilgan turli sifatlashlar hamda tavqi la'natdan hamon qutulolmayotgan Amir Nasrulloh shaxsiyatini o'rganish va tushunishda o'ziga xos ochqich vazifasini o'taydi.

Muammoga shu jihatdan yondashganda Amir Nasrullohdek ziddiyatli va fojiali shaxs xarakterini tushunish va anglashda birmuncha osonlashadi. Amir Nasrullosh o'zining 33,5 yillik hukmronligi davrida mang'it amirlari o'rtasida eng ko'p saltanat suragan hukmdor hisoblanadi davlat hokimiyatni mustahkamlash maqsadida urug' va qavm boshliqlari bo'lgan ko'plab amaldorlarni quyi tabaqalardan chiqqan yosh va g'ayratli kishilar bilan almashtiradi[10].

Xulosa va takliflar. "O'z tarixini bilmagan kechagi kunini unutgan millatning kelajagi yo'q"[11].

Yuqoridagi fikrlarimizga xulosa tarzida shuni aytish mumkinki, Shahrisabz bekligi bu davrda (XIX asrning boshidan - XIX asrning 60-yillarigacha) Buxoro amirligi va qo'shni hududlardagi siyosiy voqealar ta'siridan chetda qolmadi va ko'p hollarda ichki siyosiy nizolarga faol aralashib turdi. Mang'it amirlari davrida, ayniqsa, amir Nasrulloh hokimiyat tepasiga kelgach, o'z qo'l ostidagi viloyatlarni shafqatsiz ravishda talash, urug'lar o'rtasidagi nizolarni atayin keskinlashtirish, yurt olish siyosatini yurgizadi. Voqealarning bu tarzidagi rivoji, albatga, vohaning iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shunga qaramasdan, Shahrisabz bekligi XVII asrning ikkinchi yarmi - XIX asrning 60-yillarida Buxoro amirligining muhim tarkibiy qismi sifatida davlatning nafaqat ijtimoiy-siyosiy, balki iqtisodiy hayoti rivojida ham muhim o'rin tutgan.

XIX asrda Shahrisabz bekligi va Buxoro amirligi o'rtasida juda ko'plab urushlar bo'lib o'tganligi ko'rib chiqdik lekin bu urushlar natijasiz tugab Shahrisabz bekligi o'zining mustaqilligini saqlab qolgan. Buxoro amirlari har safar yurish qilganda beklik atrofidagi qishloqlarni talar va vayron qilar edi, lekin ular beklik markaziga kirolgan emas.

Umuman olganda, markaziy hokimiyat va Shahrisabz bekligi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning tahlili shundan dalolat beradiki, XIX asrda soliqlar miqdorining oshib ketishi, Buxoro amirlarining voha axolisiga nisbatan zo'ravonlik siyosati, mahalliy bekliklarga amir qarindoshlari va taxt vorislarini noib etib tayinlash an'anasi aholining jiddiy noroziligi va g'alayonlariga sabab bo'lgan.

Turli yillarda Shahrisabz beklari amirga soliqlar to'lashdan bosh tortib, mahalliy yo'lbochchilarga tayangan holda amirdan mustaqil bo'lishga intilib kelganlar. Shu sababdan davlat mansabida turgan ayrim Buxoro tarixchilarining asarlarida Shahrisabz kenagaslari "isyonchilar" sifatida ta'riflanib, tanqidga uchragan. Bunday yondashuv xolis emas va mazkur asarlarda turli davrlarda vujudga kelgan norozilik sabablari yetarli darajada yoritilmagan.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 22 декабрь куни Олий Мажлисга қилган Мурожаатномаси. // Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь.
2. Ахмедов Б.А. Ўзбекистон тарихи манбаларда. - Тошкент, 2001. - Б. 118
3. Бердиев А. Ҳақиқатга Садқа Бош. Тошкент. 2005 Б. 29.
4. Бейсембиев Т.К. Малые владения в Мавараннахре: Нур-ата, Ургут, Яккабаг (XIII-XIX вв.) И Иран-намэ, Научный востоковедческий журнал. - Алматы, 2007. - N2 1-2. - С. 143-144.
5. Кун А. Очерки Шагрисебзкого бекства. - С.35.
6. Rajabov Q. K. Amir Nasrulloh Bahodurxon yoxud «xoni shahid». Buxoro: Buxoro mavjlari. Toshkent: Abu matbuot-konsalt, 2011. B.26-29
7. Мухаммадхакимхон тура. Мунтахаб ат-таворих / Форс-тожик тилидан тарж., мукаддима, изоҳлар ва курсаткичлар муаллифи Ш.Воҳидов. — Тошкент: Янги аср авлоди, 2010. - Б. 329

8. Ахмад Дониш. История мангытской династии / Пер. предис. прим. И.А.Наджаповой. - Душанбе: Дониш, 1967. -с. 27.
9. Холикулов А.Б. XIX-XX аср бошларида Қашқадарё бекликлари. фан. номзоди., дисс. автореф. - Тошкент: УзМУ, 2011. -27 б.;
10. Мирза Абдал-азим Сами. Тарих-и салатин-и мангитийа (История мангытских государей) Изд. текста, предисл. и примеч. Л.М.Елифановой. - М.: Изд-во вост. лит., 1962. - 179 с